

TEXTOLÓGIA – FILOLÓGIA – ÉRTELMEZÉS

(A 18-19. századi magyar irodalom)

tudományos konferencia

SZINOPSZISOK

**„temptare volui possentne proferri in lucem”¹
Latin nyelvű esztétikai szövegek kiadásának kérdései**

III. Teoretikus (esztétikai, irodalomelméleti, a historia litterariához tartozó stb.) szövegek kiadásának problémái szekció

Előadásomban a Schedius Lajos széptani írásainak már lezárt, illetve Szerdahely György Alajos esztétika műveinek jelenleg is folyó kiadásának tapasztalatait szeretném megosztani. Mindenekelőtt foglalkoznék azzal az alapproblémával, ami a 18-19. századi neolatin irodalom egészére érvényes: nevezetesen hogy e textusok esetében a szövegek rekonstrukciója szükségszerűen nem eshet egybe a szövegek (kanonikus, értelmezői stb.) pozíciójának rekonstrukciójával. Azaz a latin szöveg ismételt kiadása nem oldja fel e szövegek – esetünkben a klasszikus magyar irodalom két legfontosabb művészetelméleti monográfiájának – kiíródását a korszak irodalmának hatástörténetéből. A cél tehát itt nem egyszerűen az újraértelmezés lehetőségének megteremtése és felmutatása, hanem a kiadandó szövegek egyfajta filológiai „újraeremtése”, a korszak intertextuális erőterébe való újbóli beemelése.

Ezt szem előtt tartva térnék ki olyan, csak látszólag technikai, valójában interpretációs problémákra, mint a fordítás dilemmái, a latin és a fordított magyar szöveg viszonya és megjelenési formája. Sajátos problémákat hoznak felszínre a kommentárok köre, és a korszak kontextusába való újraszövés egyéb filológiai eszköztárai is. Valamennyiről elmondható, hogy módszertanilag éppúgy igényelnek elmélyült hermeneutikai tevékenységet, amint pontos archeológiai szöszmötölést, és a kiadások mindkettő jegyeit és következményeit magukon hordozzák.

Végezetül fontos szót ejteni a konkrét kiadások esetében még csak tervezett fázisról, melynek célja az, hogy e tudós, filozófiai horizontú szövegeket ne csupán a magyar irodalomtörténet látókörébe emelje vissza, hanem a kortárs európai kultúrtörténet látókörébe is, hiszen annak eredetileg és szerzőik szándéka szerint részesei is voltak. Ehhez egy sajátos, többnyelvű hálózati kiadás koncepcióját kell kidolgozni, melynek főbb irányvonalait felvázolván, a részletek tekintetében kíváncsian várom a szakmai közönség reflexióit és iránymutatásait.

---

¹ Marcus Tullius CICERO, *Paradoxa ad M. Brutum*, 4.

A kompilációs olvasás szerepe Paullus Wallaszky historia literariájában

III. Teoretikus (esztétikai, irodalomelméleti, a historia litterariához tartozó stb.) szövegek kiadásának problémái szekció

Előadásomban arra a kérdésre szeretnék válaszjavaslatot tenni, hogy mi módon olvashatták egykorúan Paullus Wallaszky *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria* (1785, 1808) c. művét. A kérdés azért lehet döntő fontosságú, mert a modern irodalomtörténetek felőli olvasatok nem eredményeztek igazán termékeny értelmezéseket.

A lehetséges kortárs olvastok feltérképezéséhez elsősorban a korszakban forgalomban lévő historia literaria adnak segítséget. A 18. század vezető tudományaként számon tartott historia literaria legfőbb funkciója ugyanis a tudás megőrzése, rendszerezése és újra előállítása, így erős módszertani önreflexió jellemzi. A kor legelismertebb munkáinak használatáról természetesen a Wallaszky-mű is bőven tanúskodik, nem véletlenül, hiszen a műfaj (tudomány) alapkövetelménye a korábbi művek ismerete, hivatkozása és akár szövegszerű beépítése az újonnan alkotandó műbe. Mindezek alapján a korai historiográfia szakirodalma a kompilációban véli megragadhatónak a kor tudományos gondolkodásának fő szervezőelvét.

Előadásomban tehát egy a kompiláció elvét szem előtt tartó olvasat gyakorlati alkalmazását szeretném bemutatni a *Conspectus* néhány részfejezetén. A módszer a végleges szöveg lineáris olvasata és értelmezése helyett arra koncentrálna, hogy a filológia eszközével felderítse 1.) hogy a kész szöveg milyen források felhasználásával jött létre, 2.) hogy a szöveg milyen a forrásokra utaló látható és „láthatatlan” nyomokat őriz, 3.) hogyan használt fel a szerző más szövegeket, milyen szövegszerű átvételek találhatók a végleges műben. E módszer segítségével nem csupán az válik láthatóvá, hogy mit tekintett Wallaszky forrásnak, hanem az is, hogy hogyan tájékozódott e munkákban. Mindez pedig megmutatja, hogy ő maga milyen a tájékozódást és a minél gyorsabb és szakszerűbb használatot támogató eszközöket épített be művébe.

A fentiek tanulságaként továbbá megfogalmazható, hogy egy modern historia literaria szövegkiadás nem korlátozódhat csupán az eredeti szöveg vagy annak magyar fordítása megjelentetésére, hanem legfontosabb feladata az volna, hogy egy a szövegben működő tudományos korpusz produktív jelenlétét tegye láthatóvá.

Aranka György: titoknok és magánember

V. A levelezés textológiai feldolgozásának problémái szekció

Aranka György 1793-tól töltötte be az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság titkári (titoknoki) szerepkörét. A Társaság történetéből tudjuk, hogy időnként leváltották ebből a tisztségből, később mégis mindig újraválasztották. Levelezésének katalógusából jól látszik, hogy kommunikációs szempontból azok az évek legtermékenyebbek, amikor ezt a funkciót tölti be. A levelezés sajtó alá rendezése azonban több dilemmát is felvet. Az első természetesen az, hogy milyen szövegkomplexum tartozik Aranka György levelezéséhez. A Társaság időbelileg első titkáráként ő építi ki azt a hálózatot (belső megnevezéssel élve: pártfogó, munkás és levelező társak rendszere), amelyet később a többi titkár is – pozíciójukból eredően – használni fog. Ha a titkári szerepkört domináns identitáskomponensként fogjuk fel, akkor természetesen a szövegtörzshöz tartoznak mindazok a levelek, amelyeket Aranka a társaság titoknokaként szignál. Annál is inkább, mivel ezekben a levelekben építi ki a titkári identitását – a történeti hálózat kutatás kifejezésével élve központi szereplőként, *Akteur*ként pozicionálja magát, olyan szerepkört jelölve ki maga számára, mely alapján ő tekintendő a tudásközvetítés autentikus erdélyi szereplőjének. A levelek szövegi elemzéséből kiderülhetnek ennek az identitásépítésnek a különböző fázisai: kódok, szimbólumok, tematikák variálásával jól modellezhető társadalmi és interszociális viszonyrendszereket alakít ki. Ezáltal különböző társadalmi aktusok részévé válik, amelyeknek dinamikáját elsősorban a hálózatépítés, valamint a szereplők hálózatán belüli pozíciójának kijelölése jelenti: önmagán kívül más csomópontokat is meghatároz, olyan embereket helyezve oda, akiknek feladata a további lehetséges szereplők bevonása egyrészt a Társaság munkájába, másrészt viszont Aranka György levelezői körébe. Mi történik azonban akkor, amikor másvalaki tölti be a titkári szerepkört? Kimaradnak-e ezek a levelek, melyeknek címzettjei többnyire az Aranka által a hálózat valamelyik csomópontjában elhelyezett emberek, tematikájukban pedig a már meghatározott kódot használják? Mi történik azokkal az utalásokkal, amelyek megjelennek a későbbi Aranka levelekben (mikor újra visszaszerzi szerepkörét), ám feloldásukra csak abban az esetben van lehetőség, ha a többi titkár levelezését is a szövegkomplexum részének tekintjük. Rész-e a levelezésnek a Társaság nyomtatott körlevele, amelyet viszont a címzett személye szerint Aranka egyedivé tesz?

Míg az előző dilemma inkább textológiai jellegű, bár a hálózatépítés és a hálózati szereplők viszonyrendszerére is rákérdez, a második sokkal inkább a levélíró személyi identitásával foglalkozik. Rainer Baasner szerint a színlelés sehol sem oly egyszerű, mint a levelekben. Bár jelen pillanatban nem állítanám, hogy Aranka színlel leveleiben, az azonban biztos, hogy titkári szerepkörét a későbbiekben személyes kapcsolatok kialakítására használja. Ez a kettősség leginkább a Kovachich Márton Györggyel folytatott levelezésben érhető tetten, akinek pár nappal eltéréssel hol magánemberként, hol pedig a Társaság gyűléséből, titkári pozíciójából adódóan ír. A levelek hangvételében lényeges különbségek vannak, amelyek újra az első dilemmához vezetnek vissza: hogyan viszonyul egymáshoz a hivatalos és a magánlevelezés? Előadásomban ezekre a problémákra reflektálnék.

**Dologi hurok a szellemi művelten: a szöveg mint nyomtatott termék
(a Kazinczy Ferencz' Munkáji: Szép Literatura kiadástörténetéhez)**

II. Prózai művek és életművek kiadásának problémái szekció

A textológiai munka értelmezői, tehát evidensen anyagtalán aspektusainak szemléltetéséhez néha éppen a leginkább nem-hermeneutikai színezetű szövegmaterialitás irányából érkezik a legjobb példa. Az írásnak mint médiumnak, mint inskripciónak mindig is volt és lesz dologisága, már csak azért is, mert az érzéki perceptuálhatóság nélkül köztudottan bajos lenne bármiféle olvasói sajáttá tétel. A kéziratok, nyomtatványok, illetve az elektronikus platform időben is eltérő mediális összetettsége azonban kötelező érvénnyel írja elő a textológus számára, hogy a közvetítettség különféle transzformációit hajtsa végre kiadandó szövegtörzshöz. Az egyes transzformációk azonban eleve módosítják az olvasói szem hozzáállását, mindinkább távolítva attól az eredeti (hermeneutikai) világtól, amelynek „megérzéskítése” éppen a mindenkori kritikai kiadás egyik legfőbb feladata, tehát konstitutív (hermeneutikai) pont annak eldöntése, hogy ez az „érzéki” váltás miképpen menjen végbe.

A *Kazinczy Ferencz' Munkáji: Szép Literatura* sorozatának kiadásakor az egyik kulcskérdés éppen az volt, hogy ha nem is akarunk az eredeti dokumentummal teljesen megegyező formai jegyekkel rendelkező hasonmás kiadást létrehozni (hiszen a Kazinczy-életműsorozat tudományos elveiből következően egy kritikai igényű forráskiadás megalkotása a cél), hogyan emeljük ki mégis a szövegtest ezen lényegi sajátosságait. A *Göschel* és a *Cotta Buchhandlung* minőségéhez szokott Kazinczy az illető kötetek születésének egész ideje alatt igazi nyomdatechnikai filozófként viselkedik: a papír minősége, a betűmetszés fajtája, a laptükrök térközei, a „Lieferungok” a „Columnák” és az „Unciálisok” rendje, sőt még a könyvgerincek vastagsága is fontos számára. A levegős szerkezetek, a vízszintező strukturáltság, a széles margók, a szinte lebegő hasábok tipográfiai építménye pedig hangsúlyos hermeneutikai diszpozíciókat és attitűdöket mozgat. Kazinczy nemcsak lefordított műveinek diszkurzív szellemiségével, hanem azok nem-diszkurzív performálásával, dologi hordozottságával is üzenet és példa akar lenni, ezen dimenzió azonban kevésbé közvetíthető egy saját tördeléstéchnikai, nyomtatástéchnikai protokollal dolgozó huszonegyedik századi kiadványfolyamban.

Lehetőségként marad mindennek dokumentáló reflektálása a szövegkiadás kísérőtanulmányában, illetve a párhuzamos elektronikus platform adottságainak kihasználása, ahol a kritikai és az olvasószöveg mellett a digitalizált alapszöveg (sőt túlnyomórészt a példakép német forrásszöveg) betöltésére is mód nyílik. Ez a megoldás bár egyfajta szimulált materialitás-élményben részeltet csupán, mint ahogy egyébiránt minden egyes facsimile kiadás is, éppen ezáltal indít be bizonyosfajta ugyancsak intenzív hermeneutikai munkát is egyben – a kiadó és a befogadó részéről egyaránt.

Borbély Szilárd

Czifra Mariann

V. A levelezés textológiai feldolgozásának problémái

Csonki Árpád

Debreczeni Attila

Elektronikus kiadás és az olvasás

Szekción kívül.

Az előadásban a kutatócsoporti műhelyünkben fejlesztés alatt lévő elektronikus kiadások szerkezetéről, a próbaverzióban működő platform koncepciójáról szeretnék beszélni. Két fő kérdéskört emelnék ki: egyrészt azt, hogy e kiadások szövegforrás alapúak, másrészt pedig a belépési profilok meghatározó szerepét. Ezek által tervezem megvilágítani, hogy ez az adatbázisalapú elektronikus kiadástípus már az olvasás megkezdésekor olvasói döntéseket igényel, s a felkínált lehetőségek közötti választás nemcsak meghatározza az értelmezés lehetséges útjait, de bizonyos értelemben generálja is azokat, olyan olvasási stratégiáknak adván esélyt, mely másféle kiadásban fel sem merülhetne.

„Ez az írás éppen nem kedvez a' németnek.”² Szaicz Leó kéziratban marad történeti munkájáról

III. Teoretikus (esztétikai, irodalomelméleti, a historia litterariához tartozó stb.) szövegek kiadásának problémái szekció

Szaicz Leó neve nem ismeretlen a 18. századot kutatók számára. Személyét említve az irodalomtörténet-írás „*a legkifinomultabb veszélyérzetű és legizgágabb hitvédőről*”, s az ő „*vértolulások hitvédelméről*” beszél.³ Nem minden alap nélkül. A recepciót áttekintve úgy tűnik, emlékét főként vitái, nézeteltérései tartották fenn: Nagy Jánossal,⁴ Dayka Gáborral,⁵ Verseghy Ferencsel.⁶ Pengeváltásaira utal kortársa, Kazinczy Ferenc is, amikor így jellemzi őt: „*Estve felé P. Mária Szaiczot, az Igaz Magyar Íróját látogatám-meg. Nem szégyenlem meg-vallani hogy róla való gondolkozásomban nagyon meg-tsalattattam. Írásait olvasván én őt egy mérges, homályosan gondolkozó, 's sok dolgokban járatlan embernek gondoltam vala: most pedig láttam, hogy az ember igen sokat olvasott, sokat irt, fáradhatatlan szorgalmatossággal bír, és kivált a' hazai történetekkel igen esmeretes.*”⁷ Az Orpheusban megjelent sorok a keltezés szerint 1789-ban íródtak,⁸ s az utókor által megrajzolt portréval szemben Szaicz történeti ismereteit hangsúlyozzák. Jóllehet, gyakran és szívesen él a magyar történelemből vett példákkal, terjedelmes életművén belül kifejezetten történeti munkája mindössze egy jelent meg nyomtatásban, s csak évekkel az idézett leírás után, posztumusz hagyta el a sajtót.⁹ Nem kizárt, hogy egri látogatása során Kazinczy láthatott kéziratok munkákat is, hiszen nyoma van, hogy Szaicz a későbbiek során egy levél mellékleteként elküldi neki verskéziratait.¹⁰ Leskó József, a kevesek egyike, aki Szaicz kéziratok hagyatékát egyben látta, három ki nem adott történeti munkáját említi: a Kurucz Világ címűt, amely a Rákóczi szabadságharc korával foglalkozik; a Magyar Világot, amely 1526-ig tekinti át a magyar történelmet; valamint egy kolligátumot, amely 17-18. századi oklevelek másolatait tartalmazta.¹¹

A szervita levéltár az 1950-es években szétszóródott.¹² Az említett források közül a Kurucz Világ és az oklevélgyűjtemény lappang. A Magyar Világ ma az OSZK kéziratárában, a Quart.

---

² Szaicz Leó saját könyvjegyzékében így jellemzi Magyar Világ című művét. Leskó József megjegyzése a Magyar Világ kéziratán. OSZK Kt. Quart. Hung. 3166.

³ BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Budapest, Balassi, 2003⁴, 150.

⁴ SZAICZ Leó, *Az orosz lány revánsod ad a nyájas múzsának*, h. n. 1790. NAGY János, *Nyájas múzsa*, [Győr], 1790. NAGY János, *Az orosz lány és a' nyájas múzsa*, Béts, 1790. KERÉNYI Olaf, *A magyar irodalmi népiesség úttörői: Nagy János szanyi plébános élete és irodalmi munkássága*, Pannonhalma, 1939. (Pannonhalmi füzetek 23.)

⁵ DAYKA Gábor *Összes művei*, s. a. r. BALOGH Piroska, BÓDI Katalin, SZÉP Beáta, TASI Réka, Budapest, Universitas, 2009, 19. (Régi Magyar Költők Tára. XVIII. század. X.) LÖKÖS István, *Dayka Gábor egri éveiről: Kazinczy 1813-as Dayka-kiadásának korabeli fogadtatása* = LÖKÖS István, *Magyar és délszláv irodalmi tanulmányok*, Budapest, Szépirodalmi, 1984, 22 – 23.

⁶ PAVERCSEK Ilona, *Szaicz Leó a felvilágosodás irodalmáról*, MKsz, 1997, 2. sz. 167 – 182.

⁷ SZÉPHALMY, *Utazások: Eger*, Orpheus, 1790, I. 61.

⁸ „Eger, Octob. 22dikán, 1789.” Orpheus, 1790. I. 59.

⁹ *Magyar és Erdélyországnak mind világi mind egyházi történetei, melyeket rövid sommába foglalt és a mostani időkhöz alkalmaztatott Egy szabadon Gondolkozó Hazafi Pesten 1793.*

¹⁰ Szeitz Leo Mária Kazinczynak, Eger, 1790. február 27. = KAZINCZY Ferenc *levelezése*, kiad. VÁCZY János, Budapest, 1891. 44.

¹¹ LESKÓ József, *A katolikus ujságírás magyar úttörője: Első közlemény*, Katholikus Szemle, XII (1898), 593 – 594.

¹² FEKETE József, *A szervita rend magyarországi története 1867-től 1950-ig: Doktori (PhD) disszertáció*, Budapest, 2009, 6. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/feketejosef/diss.pdf>

Hung. 3166. jelzeten található.¹³ A szöveget elsősorban azért szokás emlegetni, mert szerzője a korban szokatlan módon, nemcsak hogy leírja II. Rákóczi Ferenc nevét, hanem provokatív módon pozitív képet fest róla.¹⁴ Ezért szentel figyelmet neki Rákóczi-hagyománnyal foglalkozó tanulmányában Köpeczi Béla is.¹⁵ A kéziratra azonban nem hivatkozik, Leskó József tanulmányára támaszkodva, Szaicz Magyar Világáról szólván állítja a következőt: „II. József uralkodása idején a nemesi ellenállás társadalmi és nemzeti értelemben is fokozódik. A nemesi nemzet védelmezéséről van itt szó, de nemcsak erről, hiszen Bécs egyes gazdasági intézkedései és németesítő törekvései az egész magyarságot, sőt a többi nemzetiséget is sújtották. Jellemző, hogy a felvilágosodás elleni harcnak olyan bajnoka, mint Szeitz Leó egri szervita, ortodox katolikus alapon és a Rákóczi-szabadságharcra hivatkozva fordul szembe a reformpolitikával.”¹⁶

A kéziratot kézbe véve azonban kiderül, hogy Köpeczi állítása nem állja meg a helyét: a szöveg nem a jozefinizmus elleni állásfoglalás. Az utólag kötetbe fűzött kéziratlapok közül ugyanis a 290-dikhez utólag, más tintával, kis bejegyzést mellékel a szerző: „*eddig Béts-Országba irtam, részént Bétsben, részént a' Langeki kalastromunkb[an] n[em] meszsze Mellicztül, és Kremsztül. A többit Magyar-országb[an]. Kezdtém 1772-ben, végeztem Egerben v. 1773. v. 1774. v. 1775ben.*”¹⁷ A szövegben egyszer sem olvasható II. József neve, sem intézkedéseire nem utal az író, s valamennyi aktuálpolitikára vonatkozó kizólásában Mária Terézia neve tűnik elő uralkodóként.¹⁸

Jelen dolgozat a datálás kérdésének tisztázásán túl igyekszik az 1770-es évek történeti-politikai eseményeit figyelembe véve interpretálni a szöveget, s ezáltal egyszersmind új megközelítést kínálni hozzá.

A vizsgálódás a következő szempontok köré szerveződik:

- a szöveg datálása: a keletkezés idejének és körülményeinek meghatározása
- Szaicz önimázsformáló gesztusainak hatása a későbbi értelmezőkre
- miért maradt kiadatlan a szöveg; kimutathatók-e kapcsolatok más, nyomtatásban később megjelent munkák szövegeivel
- műfaji kérdések: kapcsolat a jezsuita történetírással; a felhasznált források; Szaicz szövegalkotó eljárásai
- az 1770-es évek Habsburg Birodalmának belpolitikai kérdései a Magyar Világban (különös tekintettel az 1764/65-ös országgyűlésre)
- Szaicz Leó nemzetkonceptiója; az „idegen” jelentésrétegei; szervita kontextus

---

¹³ *Magyar Világ az az: Magyar-Országna Sz. Istvántúl fogva III. Ferdinánd haláláig-való Története*. Írá SZÁICZ Leó Mária, a' B. Szűz Mária Szolgáinak Rendén lévő Pap, és igaz Magyar Hazafi.

¹⁴ *Magyar Világ...*, 309 – 310.

¹⁵ KÖPECZI Béla, *A Rákóczi-hagyomány a XVIII. század közgondolkodásában*, ItK, 197, 154 – 170.

¹⁶ KÖPECZI, *i. m.*, 165.

¹⁷ *Magyar Világ ...*, 290.

¹⁸ *Magyar Világ ...*, 119, 297.

Granasztói Olga

**Kazinczy Ferenc vagy Abafi Lajos Magyar Pantheonja - avagy a
„Világ nagyjai és kicsinyei“?
Egy új Kazinczy kiadás előkészületei**

II. Próza művek és életművek kiadásának problémái szekció

Az Abafi Lajos kiadásában megjelentett *Magyar Pantheon* című kötet alapján elkészítendő életrajzokat, életrajzi jellegű jegyzeteket tartalmazó kötetéről szeretnék beszélni: itt egy nem szerzői kiadás kiadástörténetéről, a koncepció kialakulásáról, kánonképző szerepéről lenne szó. Valamint arról, hogy a kéziratos feljegyzések teljeskörű bevonása hogyan hat vissza az eddigi életrajzi jellegű szövegekkel kapcsolatos felfogásra. Egyáltalán mi az életrajz Kazinczynál? Hogyan viszonyulnak az életmű már ismert és eddig ismeretlen anyagához?

A Mohács helye Kölcsey életművében

III. Teoretikus (esztétikai, irodalomelméleti, a história litterariához tartozó stb.) szövegek kiadásának problémái szekció

Életműkiadás esetén mindig súlyos és megkerülhetetlen problémát jelent az anyag kötetekbe való tagolása. Bármi legyen is a rendezőelv (tematika, műfaj, eredetiség, terjesztés formája stb., vagy akár ezek ötvözte), a kötetcímek mindenképpen komolyan befolyásolják a szövegek státusát, interpretációját. Ezért érdemes figyelni, hogy Kölcsey *Mohács* című, 1833–34 közé datált fiktív beszédének az első megjelenéshez képest nemcsak címe módosult *Mohácsot ünneplőről Mohácsra*, hanem gyakran változott az a fejezet- vagy kötet cím is, mely alatt a gyűjteményes kiadások más egyéb munkákkal együtt publikálták ezt. Kezdetben *Vegyes beszédek*, később *Beszédek*, ezt követően *Politikai beszédek*, majd *Történettudományi és történetfilozófiai írások*, a kritikai kiadás nemrég megjelent kötetében pedig *Erkölcsei beszédek és írások* cím alatt kapott helyet. Tervezett előadásomban nemcsak erre a jelenségre keresek magyarázatot, hanem újabb, az eddigiektől eltérő besorolási lehetőséget is felvetek amellet érvelve, hogy mivel a *Mohács* beszélője költő, aki saját személelmódját leginkább a kisstilű hétköznapiasággal állítja szembe, a szöveget célszerű Kölcsey költészetelméleti írásainak kontextusába helyezni.

Állításom lényege, hogy a *Mohács*ban ugyanaz az idealizáláson alapuló költészetfogalom érhető tettem, mint amit Kölcsey az 1826-ban publikált *Nemzeti hagyományok* című tanulmányában meghatározott. Míg a korábbi írásban azt mérte fel, hogy magyar mitológia és hősi hagyományok hiányában milyen nehézségekkel kell szembenézni annak, aki nemzeti irodalom, azaz a magyar közösség minden tagja számára befogadható, esztétikailag magas szintű irodalom megteremtésén dolgozik, addig a *Mohács* beszélője amellet érvelt, hogy saját múltat tárgyazó, poétikus szemléletű hagyomány nélkül a nemzet „nyom és emlék nélkül” elsorvad. Ez utóbbi szöveg tehát a *Nemzeti hagyományok*ban kifejtettek továbbgondolásának is tekinthető, amennyiben itt annak szenvedélyes kifejtése történik, hogy végzetes következményekkel jár a nemzetre nézve, ha nem rendelkezik költői szemléletű, saját múltjára vonatkozó tudattal.

Szövegváltozat – novellaváltozat – műfajváltozat
A Mikszáth kritikai kiadás némely tapasztalatai

II. Prózái művek és életművek kiadásának problémái szekció

A Mikszáth kritikai kiadás kisprózai alsorozatai mintegy 50 évvel ezelőtt indultak meg. Az „Elbeszélések” első kötete 1962-ben, a „Cikkek, karcolatoké” 1964-ben jelent meg. Amikor tehát még mindig dolgozunk a sorozat befejezésén, egy fél évszázados vállalkozásba kell bekapcsolódnunk, és egyfelől korlátozza az alkalmazható szövegkiadási eljárások körét, másfelől folyamatos szembenézésre kényszerít a vállalkozás és tágabban a magyar textológia történetével.

Az előadás ennek a szembenezésnek egy aspektusával kíván foglalkozni: azzal a kérdéssel, hogy mekkora mennyiségtől teszik a szövegváltozatok, vagyis a különböző publikált szövegek eltérései másik művé, novellaváltozattá az egyiket, illetve mikortól volna jogos az eltérő változatot másik műfajba és az életműkiadás logikájából következően másik alsorozatba utalni.

A kritikai kiadás természetesen attól kritikai, hogy számba veszi a szövegváltozatok eltéréseit. A regények esetében előfordult, hogy a szövegkritikai apparátusba komplett fejezetek kerültek, és novelláknál is hiányozhat akár több bekezdésnyi szöveg valamelyik változathoz. De néha ennél kisebb eltérések esetében is felvetődik még a műfajváltás lehetősége is: egyes Mikszáth-novellák megjelenései gyermek- vagy ifjúsági lapokban tendenciózus eltéréseket mutatnak, és lehet, hogy ettől már az egyelőre nem létező „Mesék” sorozatban lenne a helyük. Volt olyan novella, amelynek két változata, amelyek keletkezését három év választotta el egymástól, annyi eltérést mutatott, hogy azt egy textológiai apparátussal lehetetlenség lett volna megmutatni, hiszen minden egyes mondat különbözött, de mivel minden mondatnak megvolt a megfelelője, azt mégis merészség lett volna állítani, hogy ezek már különböző művek.

Az előadás fő példája „A Katánghy meséje” (1899) és „A megkonfundált kísértetek” (1904) összevetése lesz. Az előbbi napilapban jelent meg, az utóbbi könyvben. Mindkettő valamiféle köztes pozíciót foglal el publicisztika és novella között, de a kötődés az aktualitáshoz sokkal erősebb a korábnál, amikor is a novellaszerű résznek van egy olyan kerete, amely Katánghy Menyhért alakjának szerepeltetésével a szöveget az országgyűlési karcolatokhoz, a napi publicisztika aktualitásaihoz köti. Ez a keret eltűnt a könyv formátumú megjelenésből, de ettől még aktuálpolitikai motívumok maradtak (igaz némileg megváltozva, az öt évvel későbbi helyzethez alkalmazva). Itt a változás mennyisége új művet, de talán új műfajt is eredményez.

A margináliák szövegelméleti és filológiai kérdései

VI. A változó vagy bizonytalan szerzőfogalom kezelésének textológiai lehetőségei (közköltészet, szerzői hitelesítés nélküli szövegegyüttesek) szekció

A széljegyzeteket az irodalomtörténet másodrangú szövegekként kezelte, már abban az esetben, ha egyáltalán szöveggént értelmezte a különféle bejegyzéseket, jeleket, olykor hosszabb verbális megnyilvánulásokat.

A klasszikus filológiában a leggyakoribb eset, hogy a kutatót a *jegyzetelt szöveg* érdekli (pl. Homérosz, Vergilius, Arisztotelész), s csak adalékként foglalkozik az esetleges lapszéli megjegyzésekkel, saját értelmezésének kialakítása, vagy a "helyes" szöveg létrehozása céljából.

Amennyiben mégis maga a glossza, vagy marginália érdekli a kutatót, szintén kétféle céllal teszi ezt.

a) Olvasási módok, szokások általános vizsgálatához használja fel őket (adott korszak, adott olvasói réteg keretein belül), és olyan tudományterületeken kíván eredményeket kapni, mint a recepcióelmélet, szociológia, írásgyakorlat, identitásvizsgálat, művelődéstörténet, stb. Ilyen vizsgálatokat végzett pl. a torontói egyetem professzorasszonya, Heather Jackson a *Marginalia* c. 2001-es és a *Romantic Readers* c. könyvében, 2005-ben. A londoni nemzeti könyvtár mintegy 2000 bejegyzéses kötetét nézte át az 1790 és 1830 közötti időszakból, és a bejegyzéstípusokat különítette el egymástól (laikus és professzionális olvasó; tanulói bejegyzések, melyek a memorizálást szolgálják; naplószerű bejegyzések – a személyes élet, életrajz nyomai, identitásformálás elemei; az önkifejezés gesztusai; áthagyományozás, üzenethagyás az utókornak, következő olvasónak; bírálat megfogalmazása, vagyis kritikai tevékenység nyomai, stb.). Az angol nemzeti könyvtárban egyébként 1994-ben elkészült a széljegyzetes kötetek bibliográfiája is.

b) Kiemelt olvasó olvasata érdekli a kutatót – olyan nevesített olvasóé, aki egyben alkotó is, és egy opuszon belül, más metaszövegek, illetve irodalmi alkotások kontextusában lehet vizsgálni a bejegyzéseket. Voltak nagy jegyzetelők a világirodalomban: Voltaire, Edgar Allan Poe, Coleridge, William Blake, Keats, stb. Poe 1844 és 1849 közötti széljegyzetei iránt Baudelaire például kifejezetten érdeklődött, s Paul Valéry írt róluk tanulmányt, néhány bejegyzést is kiadva még a múlt században. Az 1960-as évektől nagyobb vállalkozásban a kritikai kiadások is megindultak az európai és az amerikai irodalomtudományban egyaránt. Főként az angol szerzők széljegyzetei jelentek meg. 1965-ben pl. sajtó alá rendezte többek között Harold Bloom Blake széljegyzeteit, s ennek két újabb kiadása is van már, a legújabb 2008-ból.

A Blake-kötet azután az elméleti kérdéseket is felvetette a széljegyzetekkel kapcsolatban – olyan megfontolások kerültek előtérbe, mint a "második olvasat" természete, a széljegyzet és jegyzetelt szöveg kapcsolata, stb. 1980-ban készült el Coleridge széljegyzeteinek az 5 kötetes kiadása. 1979-től folyamatosan zajlik a Voltaire-széljegyzetek kiadása. 1994-ig 5 kötet készült el, a szerzők szerint haladva az M betűig. A 6–9. kötetek munkálatai most fejeződnek be.

Az angol és francia hatásra az olasz kutatások kezdődtek meg az ezredfordulón, 2002-ben Messinában rendeztek európai konferenciát a széljegyzetekről, s adtak ki belőle két vastkos, többnyelvű kötetet, de csak tanulmányokkal, szövegközlések nélkül.

Magyar nyelven eddig két széljegyzetes kötet jelent meg: az 1950-es években, a Lenin összes művei sorozatban Lenin széljegyzetei, 1991-ben pedig a Zrínyi-könyvtár katalógusa, amely közli a bejegyzéseket is. Évek óta zajlik az Arany-könyvtár megmaradt, szalontai

részének ilyen jellegű feltárása és széljegyzeteinek sajtó alá rendezése, ezt az MTA Irodalomtudományi Intézetének megbízásából jómagam végzem.

Leendő előadásomban a továbbiakban elsősorban a széljegyzet "műfajának", létmódjának és a feldolgozás filológiai dilemmáinak kérdéseiről fogok beszélni.

Műfaji határok a Himfy-szövegekben

I. Lírai művek és életművek kiadásának problémái szekció

Kisfaludy Sándor 1801-ben megjelent műve, a *Kesergő szerelem* és az 1807-ben a *Boldog szerelemmel* és három *regével* kiegészült *Himfy szerelmei* című kötetének újraolvasása a készülő kritikai kiadás szöveggondozói, a textológiai szempontjai felől nézve lényegesen aligha hozhat új eredményeket.

A kiadás körüli népszerűség okainak feltárása az egyik legfontosabb feladat. Hogyan és milyen költői és közköltészeti hagyományokhoz kapcsolódott a *Himfy*, és hogyan tudott újszerűnek hatni az egykorú olvasóközönség számára; hogyan lehet megszabadítani a keletkezéstörténetre rakódott kultikus elemektől, legendáktól a műveket; mi a helyzet a Himfy-hamisítványokkal? A *Himfy*-szövegek bizonyos értelemben „enciklopédikus” jellege az, ami ezekre a kérdésekre választ adhat, s amely a szövegekbe szándékosan belesűrített műfaji *diverzitást*, annak konkrét szöveghelyeit felismerhetővé, azonosíthatóvá teszi. A *Himfy* – akárcsak Csokonainak, a vele csaknem egy időben író *Lillája* – olyan típusú mű, amely egyszerre igyekezett reprezentálni az európai költészet egykorú regisztereit; de a versformák egyhangúsága és sokszínűsége, vagy a korabeli líraelméleti munkák műfaj-fogalmainak használatbavétele tekintetében egészen más megoldásokat mutatott.

Külön érdemes figyelni még az első kiadásokhoz képest folyton változó, gyakran zavarba ejtő nemtörődomséggel szerkesztett 19. és 20. századi újrakiadások szövegváltozataira. (Van olyan 1900 körüli kiadás, amiben például fejjel lefelé tördeltek be strófákat.)

A kiadástörténet tanulságai alapján szeretnék átfogó képet adni arról a sajátos presztízs-kánonról is, amelyben az 1800-as évek első két évtizedében elképzelhetetlenül népszerű Kisfaludy Sándor az 1830-40-es évekre közmegebecsülésnek örvendő, de egyre kevésbé olvasott szerzője lesz a magyar romantikának, s hogy ez tisztelet a 19-20. század fordulójára hogyan teszi csak reprezentatív, de alig-alig olvasott könyvtárgyakká a *Himfy*-kiadásokat.

Szinopszis

IV. Periodikumok, sajtótermékek textológiai feldolgozásának problémái szekció

A kutatók az újonnan megjelent szövegkiadásokat azonnal használatba veszik. Egy új szövegkiadás megjelenése így rendszerint az adott szerző életművének kutatását is fellendíti. Ha azonban a sajtó alá rendező nem kellő körültekintéssel jár el, a gyűjtemény hibái és hiányosságai a szerzővel, korszakkal, beszédmódokkal, fogalmakkal stb. kapcsolatos kutatásokat is tévútra vezethetik. Előadásom első részében a lehetséges hibákra és hiányosságokra kívánok rámutatni ismert példákon keresztül. Előadásom második felében pedig a feltárt hibák elkerülésére az elektronikus textológia segítségével kínálok megoldást. Példáimat a reformkori sajtószövegek kiadásaiból meríteném. Előadásom így a IV. szekcióba (*Periodikumok, sajtótermékek textológiai feldolgozásának problémái*) lenne sorolható, és *A textológus felelőssége és az elektronikus szövegkiadás* címet viselné.

A reformkori sajtószövegek kiadásában az egyik alapvető problémának azt látom, hogy még a tudományosnak készülő gyűjtemények sem törekszenek a teljességre. Nem is törekedhetnek, hiszen az e lapokban megjelent anonim és pseudonym írások jelentős részének szerzőhöz kötése még nem történt meg. Időnként azonban még a szerző ismert írásait sem közli mindig a szövegkiadás készítője, és sokszor a jegyzetelés sem kielégítő. E hiányosságok jórészt arra vezethetők vissza, hogy a szövegkiadásokat rendszerint a pertinencia elve alapján készítik, vagyis az egyes szerzőkhöz rendelt írásokat tágabb szövegekörnyezetükből kiemelve rendezik egy kötetbe. E folyamat során számos olyan adatot veszít el a sajtó alá rendező és a kötetet forgató kutató, amely a szövegek értelmezéséhez – sok esetben azonosításához is – segítséget nyújthatna. E problémákat az oldhatná meg, ha a szövegeket a proveniencia elve alapján adná ki, vagyis a rendező elv nem a szerző személye, vagy a hasonló elvi alap lenne, hanem az előjövétel, ez esetben a folyóirat egésze. Így ugyanis a szövegkiadás készítője arra kényszerülne, hogy minden azonosítatlan szerzőjű cikk attribúcióját elvégezze, és az azonosítás folyamatát, illetve annak részletesen kidolgozott módszertanát jegyzetben közölje. A jegyzetben ekkor az attribúcióhoz szükséges, egyes szerzőkhöz kapcsolódó adatokat, illetve számos más ismeretet is közölni kellene, melyeket az újonnan azonosított írásokból nyert a gyűjtemény készítője. A szövegkiadás és a jegyzetapparátus azonban így már kezelhetetlen méretűvé növekedne. Ezt a problémát a szinte korlátlan méretű iratanyag tárolására alkalmas elektronikus szövegkiadás oldhatná meg. Előadásom végén arra is kitérnék, hogy szerintem mit kellene egy ilyen kiadásnak tartalmaznia, és ezen adatokat hogyan csoportosíthatná.

A filológiai tudás formái

I. Lírai művek és életművek kiadásának problémái szekció

Előadásomban azt vizsgálom, hogy a különböző írásmédiumokban, illetve ezen médiumok különböző formáiban milyen eltérő szövegfogalmak működnek, illetve milyen szövegfogalmakkal képesek egyáltalán dolgozni, azaz miként határozzák a percepciót és így az értelmezést. Az előadás példáit az irodalomtörténeti konszenzusban a felvilágosodás kori episztolák közé sorolt szövegek alkotják. A műfaj használatának és hagyományozásának egyik sajátossága, hogy egyaránt megtalálhatók kéziratban és nyomtatásban, az episztola lehet egy valóban elküldött kéziratosszerű misszilis (vagy ennek része), egy kéziratosszerű kötet darabja, de kiadhatják önálló nyomtatványként, valamint egy- vagy többszerzős nyomtatott kötetekben is találkozhatni velük. Az előadás első részében arra keresem a választ, hogy ezekben a közegekben mennyiben változik a költői levelek esetében az egykorú misszilisek eredendően funkcionálisan elkülönülő egységeken (pl. megszólítás, levéltest, aláírás) és az oldalkép térköszabályozáson alapuló implicit szövegfogalma, és ezek miként befolyásolják mind az egyes szövegek, mind pedig a műfaj értelmezését.

Az előadás második részében azt vizsgálom, hogy a humántudományi digitalizációs projekteknél kváziszabványként működő, a *Text Encoding Initiative* által közzétett ajánlás (TEI P5 Guidelines [<http://www.tei-c.org/Guidelines/P5/>]) XML-alapú jelölőnyelve háttérben álló OHCO-szövegszemlélet (*Ordered Hierarchy of Content Objects*) az episztolák kéziratosszerű és nyomtatott anyagát hogyan képes kezelni. Mivel az ajánlás elsődleges célja egy olyan jelölőnyelv kidolgozása, amelyik nem a szövegek megjelenítését, hanem a megőrzését és az adatcserét támogatja, adódik a kérdés, ebből a szövegfelfogásból mi következik az episztola műfajára nézve. Hipotézisem szerint, bár az episztolák a nyomtatásban fokozatosan elveszítették egyedi funkcionális egységeiket, azaz az OHCO-szemlélet értelmében megszűntek egyedi, saját címkékészlettel azonosítható szövegtípusok lenni, az XML-alapú jelölőnyelvek sajátossága, a bővíthetőség (*eXtensible Markup Language*) lehetőséget nyújt a szövegek értelmezésének – így episztolaként való értésének – a szövegbe történő visszairására.

A Kazinczy-levelezésről

V. A levelezés textológiai feldolgozásának problémái

Kazinczy Ferenc levelezésének kiadása nem tekintette feladatának a szövegváltozatok feltárását. Általános, iránymutató szövegközlési hagyomány e tekintetben tehát nincs. Váczy János kiadott eltérő szövegű, de azonosnak tekintett leveleket is, rendszeres feltárássra azonban nem vállalkozott. A szövegváltozatokat a pótkötetek szerkesztői sem dolgozták fel, noha többször is olyan kéziratgyűjteményből közöltek új levelet, amely más, korábban már megjelent levél eltérő szövegét is tartalmazta. A Kazinczy-levelezés hatalmas mennyisége teszi érthetővé, hogy a papíralapú kiadás a digitális technikák előtt miért volt képtelen áttekinteni és összevetni ezt a számos változatban létező hagyatékot. A szövegváltozatok jelensége nemcsak azonos szövegidentitású levelekben, hanem más-más címzettnek szánt levelek azonos információs egységei (pl. leírások, anekdoták, pletykák) esetében is megfigyelhető.

Egy változatokat láthatóvá tevő kiadás bizonyára módosítja a levelek olvasatát is. A levél beszélője ugyanis azzal a feltehető szándékkal szólal meg, hogy a címzett egyetlen hitelesnek bizonyuló hangot halljon. A levélíró azonban óhatatlanul szerepet játszik, hiszen mindig a helyzethez leginkább illőnek vélt hangon kíván megszólalni. A levél tulajdonképpen szerepek és irodalmi hagyományok testre szabott alkalmazása, a levélíró arcát és hangját mindig több szerep összjátékának többretegű árca rejti, módosítja vagy hozza létre. Ebből következik, hogy a szövegváltozatokat közlő kiadás valódi címzettje a jelenkori irodalomtörténész, az ő kiváltsága leleplezni a szerzőt, amikor felismerni véli a levélváltozatokban megszólaló hang eltéréseit. Az irodalomtörténész – szemben a valódi címzettel – olvasói autoritását kiterjesztheti a hitelesség megítélésére, arra, hogy elválassza a „szerep” és a „valódi” szerző hangját.

A nyilvánosság változásával felszámolódik a levél eredeti funkciója, miáltal megnyílik a tér a szövegegység-változatok hálózatában kimutatható önszerveződő folyamatok, identitásminták észlelésére is. Feltehető a kérdés: az újraírások során létrejött szövegegységek mozgásában meglátható-e Kazinczy pályája, mint a hálózatmodellek ki- és átalakulásának története.

A CSOKONAI-KÖLTŐI ÉLETMŰ ELEKTRONIKUS KIADÁSÁNAK PROBLÉMÁI, TANULSÁGAI

I. Lírai művek és életművek kiadásának problémái

2002-ben megjelent a Csokonai-kritikai kiadás utolsó két kötete, azonban az életmű vizsgálata nem zárult le, sőt, új eredményekkel gazdagodott, s ez jelentősen átformálta annak értelmezését. 2003-ban megjelent Csokonai összes művének „népszerű” kiadása,¹⁹ amely a kritikai kiadás hagyományos elvei mellett már az új, genetikus szemléletet is érvényesítette a szövegkiadásban. A kritikai kiadás pótkötetében²⁰ Debreczeni Attila az elmúlt évek kutatási eredményeit összegezve, új szempontok szerint értelmezte a költői életművet. Kötetével az elektronikus kiadást készítette elő, elvégezte az elméleti és fogalmi tisztázást, valamint a vizsgálandó szövegforrások rendszerező áttekintését.

A digitális kiadás munkálatai jelenleg is folynak, azonban a kutatás az alapos feltárás, előkészítés ellenére sem problémamentes. Először is a kritikai kiadás első kötetének megjelenése óta eltelt csaknem negyven év szükségessé tette minden egyes kiadandó szövegforrás aprólékos felülvizsgálatát. Emellett a filológusnak újra és újra szembesülnie kell azzal, hogy bármennyire szeretné, nem kerülheti el az állandó döntés, értelmezés kényszerűségét. Hiába adottak a szövegforrások, jellegük különbözőségénél fogva nem mindig lehet bizonyos elveket következetesen végigvinni. A kritikai kiadással szemben elsődleges célunk nem az, hogy a „művet” lehető legtökéletesebb formájában tárjuk az olvasó elé, hanem egymással egyenrangú szövegforrásokat közlünk, ezáltal a szöveg dinamikus mozgásának, változásának pillanatnyi (a viharos körülmények miatt sokszor hiányos) állomásait próbáljuk megjeleníteni. Ennek következtében újra kellett gondolnunk az egyes szövegforrások kiadásának módját, valamint az emendálás szempontjait, de lényegesen átalakul a különböző szövegváltozatok, szövegtípusok megítélése is. A kritikai kiadás főszövegének kialakításában a rendelkezésre álló szövegváltozatok közül az autográf elsődlegessége megkérdőjelezhetetlen volt. A genetikus szempontú kiadásban nyilvánvalóan szintén fontos az autográf szövegforrás, de bizonyos esetekben ezzel egyenrangú változatként jelennek meg a forrásértékű másolatok, amelyek ugyan elsősorban a szöveg befogadásának folyamatát szemléltetik, mégis fontos információkat hordozhatnak a mű alakulásával kapcsolatban. Ezek kiválasztása s a közlésük módja sem egyszerű kérdés.

Vannak olyan Csokonai-művek, amelyeknek egyáltalán nem maradt fenn autográf változata, vagy hiányosan. Ilyen esetekben szükségszerű a rendelkezésünkre álló, forrásértékű másolatnak, mint szövegváltozatnak a közlése. Vannak olyan másolatok is, amelyeket közvetve vagy közvetlenül maga a szerző hagyott jóvá. Ezeknek a kritikai és olvasói szövegeiben egyértelműen láthatóvá kell tennünk az idegenkezűséget, és szükségtelen a javítások, szövegkritikai jegyzetek megjelenítése, hiszen nem tartalmaznak lényeges adatot közvetlenül a mű alakulására nézve.

Vannak azonban olyan másolatok, amelyeknek közlésénél semmiképpen sem alkalmazhatjuk következetesen a kialakított elveket. Ilyenek például azok a kéziratok, amelyek autográf és idegen kéztől eredő sorokat egyaránt tartalmaznak. Különösen érdekes ebből a szempontból a Szatmárnémeti Gyűjtemény és a Zöld Codex. Nem csupán azért, mert kiemelten fontos szerepet töltenek be az életmű értelmezésében, hanem azért is, mert – mint a kutatások föltárták – a két kötet keletkezése szorosan összefügg, és egymás mellett van jelen autográfia

---

19

20

és idegen kezűség. Ezeken a kéziratokon a javítások is beszédesek lehetnek egy-egy Csokonai-vers keletkezésével, alakulásával kapcsolatban.

Az is előfordul, hogy a digitális kiadásban több forrásértékű másolatot kell egymás mellett közölnünk, ilyenek Csokonai Georgicon-fordításának töredékei. Autográf kézirat nem maradt fenn, de az I. könyv fordításának például 3 szövegváltozata olvasható – mindhárom másolatban. Kettőben autográf sorok és javítások vannak, a harmadik pedig teljes egészében idegen kéztől ered. A kritikai kiadás értelemszerűen azt közölte főszöveggént, ami autográf jegyeket hordoz, közülök pedig kiválasztotta azt, amelyet legteljesebbnek tartott. A kéziratok tüzetes vizsgálata és egymás mellé helyezése azonban láthatóvá teszi, hogy Csokonai az általa javított fogalmazványok kiadásra szánt részeit utóbb valakivel teljes egészében lemásoltatta, mint végleges változatot.

SZEMPONTOK A „FRANCIA HÁBORÚK” INSZURREKCIÓS KÖLTÉSZETÉNEK TEXTOLÓGIAI ÉS FILOLÓGIAI VIZSGÁLATÁHOZ

I. Lírai művek és életművek kiadásának problémái

A magyar(országi) nemesi felkelés (*insurrectio* vagy *generalis exercitus*) költészetének vizsgálatára – az életmű-centrikus közelítésmód dominanciájának következtében – eddig meglehetősen kevés figyelmet fordított a textológiai és filológiai kutatás. Pedig ennek a költészetnek a szövegkritikai feltárása, poétikai-retorikai és eszmetörténeti értelmezése nélkülözhetetlen a klasszikus századforduló irodalmának teljesebb megértéséhez. Egy ilyen kutatási program persze egyáltalán nem ígérkezik könnyű feladatnak. Már a vizsgálandó szövegtörzsek kijelölése nehézségekkel jár. Az inszurrekciós költeményeket ugyanis el kell határolni a hősi tematika másik korszakrepresentáns változatától, a császári-királyi reguláris hadseregben szolgáló magyar katonaság poétai laudációjától. Az elhatárolás nehézségeit jelzi, hogy például az *Insurrectiók dalok* (1935) és az *Adalék az utolsó nemesi felkelés költészetének történetéhez* (1938) című szövegkiadások olyan költeményeket is közreadnak, amelyeknek vajmi kevés közük van az inszurrekcióhoz. (Megjegyzendő, hogy a közköltészetben olykor szinte szétválaszthatatlanul kapcsolódnak össze az inszurrekciós eredetű költemények azokkal a verses szövegekkel, amelyek a „francia háborúk” reguláris seregeiben vitézkedő magyarokkal hozhatók összefüggésbe.) A szövegtörzsek pontos meghatározását az átmeneti szövegek kategóriák, így az országgyűlési költemények (például Hatvani István *Az Országgyűléséhez* című költeménye, amely a rendeket lelkesíti az 1796. évi diéta alkalmából) és a békeversek (például Ladonius Fidalcus – azaz Valla Jácint – latin nyelvű költeménye, amely az 1797. október 17-én Campo-Formioban megkötött békét ünnepli) sem könnyítik meg. Az inszurrekciós költemények részben kéziratos formában hagyományozódnak, részben a nyomtatott nyilvánosságban (többnyire röpíven, illetve a korabeli lapokban) tűnnek fel. Virág Benedek *Ode ad Hungaros e castris reduces* című ódája (1798) például nem csupán két különböző röpíven jelenik meg, de a Magyar Hirmondóban is napvilágot lát, sőt a szerző a költemény magyar nyelvű (hexameteres) változatát is közzé teszi első versgyűjteményében (1799). Ez a példa is figyelmeztet az inszurrekciós költemények publikációs és nyelvi variabilitására, illetve a röpívnek (mint írásmédiumnak) a klasszikus századforduló irodalmában betöltött fontos szerepére. Feltételezhető, hogy egy olyan kutatási program, amely a korszak röpívananyagának szisztematikus feltárására épül, lehetőséget adna a hagyományosan kötetközpontról irodalomtörténeti szemléletmód korrekciójára is. Az inszurrekciós költemények látszólagos egyformasága (ez jórészt a laudációs toposzkészlet aktualizálására és variálására vezethető vissza) jól klasszifikálható szövegtípusokat takar. A vizsgálatnak így ki kell terjednie a műfaji változatokra (az ódától a „kántátá”-ig), valamint a funkcionális változatokra (a serkentő-buzdító és az intő-feddő költeményektől a leíró-narratív, azaz krónikás szövegekig). Ez utóbbiak csekély számát minden bizonnyal az magyarázza, hogy tényleges harci cselekmények hiányában – sem 1797-ben, sem 1800-ban, sem pedig 1805-ben nem kerül sor a felkelő seregek bevetésére – legfeljebb a táborozások és a hadiszemlék verselhetők meg (lásd például Nagy János *A' Szombathelyi Nemes Tábornak Ő Királyi Felsegek előtt tett Hadi-Gyakorlása 1797. Kiss-Aszszony Havának 16. 17. és 18-dik napján* című terjedelmes költeményét). 1809-ben ugyan megtörténik az inszurrekció hadba vetése, ám a hőstettek elmaradnak. Ez a „győri futásként” legendává terebélyesedő katonai kudarc visszavonhatatlanul számolja fel a vitézségre épülő nemesi reprezentáció lehetőségét. Az itt körvonalazott kutatómunka velejárója az inszurrekciós költemények architextusainak a vizsgálata: többek között a propagandisztikus röpiratok (például: *Hazaifui Serkentés, A'*

felkelő N. Magyar Seregekhez, 1800) vagy a felkelés intézményéhez kapcsolódó (ünnepi) eseményeken elhangzó orációk (például: *Beszédek, mellyek az személyes fel-kelettségnek törvényes ki-állítása eránt érkezett kegyelmes kir. levélnek fel-olvasása, a fel-készült Nemes Seregnek hadi bé-iktatása, végre azon Nemes Seregnek el-oszlása alkalmatosságával 1797-dik és 1798-dik esztendőben Wespriem vármegyében mondattak és ki-nyomtattattak*) jelölik ki azt a politika- és eszmetörténeti kontextust, amelyben a nemesi felkelés költészete elhelyezhető és értelmezhető.

S. Varga Pál

Seidler Andrea

Élclapok a kiegyezés idejében

IV. Periodikumok, sajtótermékek textológiai feldolgozásának problémái

Előadásomban az 1865-1867 közötti Jókai novellák kritikai kiadása kapcsán a filológiai munka során hasznosíthatónak ítélt korabeli folyóiratok közül – melyeket Jókai maga szerkesztett, melyekbe maga publikált, illetve melyekben róla írtak – egy folyóiratípus – humorisztikus élclapok: *Üstökös*, *Bolond Miska* – által igyekszem bemutatni, mennyi hermeneutikai feladat elé állítja a kutatót az adott filológiai munka kapcsán kihagyhatatlan sajtótermékek szövegbe való beépítése, vagy egy sajtótermék önmagában való megjelentetése esetén.

Már az értelmezés abban az esetben is problematikus, hogy megállapítható e egyáltalán: milyen mértékben és hogyan köthetőek egyes folyóiratbeli jelenségek a kiadott novellák szerzőjéhez, magukhoz a novellákhoz, melyeknek eleve az a specialitásuk, hogy eredetüket tekintve maguk is sajtótermékek, hiszen elsőre folyóiratok, hetilapok hasábjain jelentek meg: tehát ki írta valójában azt a cikket vagy pár szóból álló „hírt”, vagy mennyiben változtatott az eleve meglévő szövegeken és mennyire szándékolta vagy véletlenek azok az összefüggések, melyeket az akkoriban születő novellákkal kapcsolatban felhozhatunk. Az *Üstökös* ilyen esetben többszörösen is érdekes lehet: Jókai egyszerre volt a lap szerkesztője, szépírója és újságírója.

Az élclapokban megjelenő *femme fatale* toposz elferdítésén, humoros megjelenítésein keresztül – gúnyrajz, vicc, anekdota formájában – mutatom be, milyen lehetőségeket és problémákat rejt magában, milyen háttértudást igényel magának az élclapnak értelmezése és feldolgozása egy kritikai kiadás esetén. Például magának a gúnyrajznak a beemelése hozza a folyóiratok könyvalapú megjelenésének kapcsán is folyton felmerülő, aktuális problematikáját: hogyan, hova illesszük be azt a kötetbe.

Valamint ez esetben a kommentátorok megírása folyamán magának a humornak az értelmezése is gyakran problémát jelenthet 200 év távlatából. A humor megjelenésének formái és tárgyának változatai mutatói annak is, hogy milyen lehetőségei és funkciói vannak a „kiegyezés idejében” egy élclapnak. Ez a humor azonban egyaránt lehet csak az adott pillanatban aktuális és teljesen globális is, megérthető és kikutatható háttér információ által, de az is lehet, hogy értelmezés lehetősége végleg elveszett: Mennyiben kutatható vissza, hogy az elferdített *femme fatale* alak, hogyan, mit jelenít meg rejtett kritikaként: a korabeli társadalom, vagy birodalmi politika kritikájaként: Hogy épülnek be maguk a kulturális emlékezetben idegenné tett nőalakok is eszközzé válván egy sajátos nyelvezetbe.

Szabó Ágnes

Torma Kata

Vaderna Gábor

**Egy reformkori politikusi tevékenység dokumentálásának textológiai problémái
(A Kölcsey Ferenc országgyűlési működéséhez kapcsolódó szövegtípusok közléséről)**

*VI. A változó vagy bizonytalan szerzőfogalom kezelésének textológiai lehetőségei
(közköltészet, szerzői hitelesítés nélküli szövegegyüttesek)*

Kölcsey Ferenc Szatmár vármegye követeként vett részt az 1832/36-os diétán, ahol 1832 decemberétől 1833 augusztusáig a kerületi jegyzői tisztséget is betöltötte. A kivételesen szerencsés forrásadottságoknak köszönhetően – az MTA Kézirattárában megtalálhatóak például Kölcsey kerületi jegyzői működésének dokumentumai: az autográf felirat-és üzenettervezetek is –, nemcsak a Kölcsey-szövegkorpuszt lehetett számottevően, talán nem túlzás, nagyságrendekkel gyarapítanunk, de közvetve a reformkori országgyűlések menetéről is árnyaltabb, részletesebb képet kaphatunk a Kölcsey Ferenc Minden Munkái kritikai kiadás keretében megjelent Országgyűlési dokumentumok című kötetben kiadott szövegeken keresztül. Kölcsey országgyűlési tevékenységének minél teljesebb körű dokumentálására többféle típusú szövegforrás állt rendelkezésünkre, ráadásul ezek a szövegforrások többféle irattípusba voltak sorolhatóak: 1., követjelentések, 2., beszédek és felszólalások 3. üzenet-és felirattervezetek 4. üdvözlő iratok. A kötet szerkezetének kialakításakor tehát először is dönteni kellett arról, hogy a történeti forráskiadványok gyakorlatát követve szigorúan kronologikusan vagy a kritikai kiadás irodalmi jellegéhez kötődve inkább irattípusonként s azon belül időrendben közöljük a szöveget. Ez utóbbit választottuk.

Ami a szövegközlés elveit illeti a négy irattípusnál különböző szempontokat kellett figyelembe venni. A követjelentéseknél rendelkezésre álltak a minden esetben Kölcsey aláírásával hitelesített, de más, valamelyik írnok kezétől származó tisztázatok, illetve a teljes egészében Kölcsey autográf vagy autográf javításait tartalmazó fogalmazványok. A beszédek és felszólalások esetében csak egykorú nyomtatott vagy kéziratos közléseket vettem figyelembe (ilyen egy-egy felszólalás, beszéd esetében 3 vagy 4 is lehetett), tehát azokat a forrásokat, amelyeken keresztül Szatmár megye követe a korabeli nyilvánosság előtt megjelenhetett. Itt a szövegforrások státuszáról kellett döntést hozni (tekinthetőek-e szövegváltozatnak vagy sem). A harmadik esetben a felirat-és üzenettervezetek kiadásakor azt kellett végiggondolni, hogy a meglévő, a keletkezés különböző fázisait dokumentáló autográf, vagy autográf javításokat tartalmazó kéziratok közül, melyik állt Kölcsey eredeti szerzői szándékához a legközelebb, s mi legyen a státusza azoknak, amelyek az eredeti szándékhoz képest a kerületi ülés vagy az országos ülés végzése alapján már kisebb-nagyobb módosításokat tartalmaztak. A negyedik egységben sem autográf, sem idegenkezű, de Kölcsey által hitelesített kézirat nem állt rendelkezésre, csak már a Kölcsey halála után megjelent szerzői kötetekben vagy különböző hagyatékokból még később kiadott nyomtatott források képezték az alapszöveget, itt több esetben azt is végig kellett gondolnunk, van-e elegendő érv amellet, hogy ezek a szövegek valóban a Kölcsey életmű részeként jelenjenek meg. Az előadás a fentebb vázolt dilemmákra adott, általam akkor helyesnek megoldásokat kívánja röviden ismertetni és megindokolni.